

10. Цимбалюк І.М. Психологія : навч. посіб. / І.М. Цимбалюк. – К. : Професіонал, 2004. – 216 с.
11. Шевченко Г.П. Эстетическое воспитание в школе : учеб.-метод. пособ. / Г.П. Шевченко. – К. : Рад. школа, 1985. – 144 с.
12. Энциклопедия профессионального образования : в 3 т. / под ред. С.Я. Батышева. – М., 1999. – Т. 3. – 488 с.

РЯБКО І.В.

ЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

Модель моральних відносин, яка надає триєдиному простору професійної поведінки (діяльність, відносини і спілкування) етичного характеру, задається професійними етичними нормами, які закріплюють соціальні потреби в певних типах поведінки. Ці потреби на особистісно-професійному рівні виявляються в переліку бажаних морально-професійних рис і якостей службовця. Задані як етичні норми професійних відносин завдяки відповідній організації праці вони засвоюються особистістю і функціонують як норми її поведінки. Етична поведінка є наслідком моральних відносин між її учасниками, які породжує організація спільної професійної діяльності колективу. Моральні відносини є продуктом соціального спілкування.

Мета статті – розглянути роль і значущість соціуму та професійного спілкування в становленні моральних якостей державного службовця.

Сформувати себе як особистість державний службовець, як і будь-яка інша людина, може лише реалізуючи себе через відносини з іншими. Така соціальна роль спілкування зумовлена діалогічною формою соціально-психологічної взаємодії індивідів. Спілкування як соціальне явище є тією сферою, де соціальне переходить в особистісне, а особистісне стає соціальним, моментом суспільних відносин, де відбувається обмін індивідуальними ціннісно-світоглядними відмінностями.

Філософи і психологи одноставні в тому, що в спілкуванні та через нього відбувається взаємодія і взаємовплив індивідів, виявляються погляди і формується спільність думок, настроїв, позицій, досягається взаєморозуміння, здійснюється передача і засвоєння манер, звичок стилю поведінки, виникає довіра, згуртованість і солідарність, відтворюється спосіб життя тощо [2]. Тобто спілкування виконує функції соціальної перцепції, комунікації та інтерактивної взаємодії.

Українські етики Т. Аболіна, В. Єфіменко, О. Лінчук, І. Лосєв, О. Фортова, Є. Шинкаренко та інші значущість спілкування у формуванні моральних відносин пов'язують із його роллю в досягненні гармонії у відносинах на основі ціннісного ставлення до іншої людини. “Ідеал морального спілкування має пріоритет порівняно з рештою цінностей, бо є найвищим, граничним рівнем єднання, практичним вираженням творчо досягнутої гармонії у відносинах людини з іншими людьми” [6, с. 84]. Професійне спілкування державних службовців здійснюється в процесі вирішення управлінських завдань. Як

процес встановлення і розвитку контактів з іншими суб'єктами управлінської діяльності воно породжене потребами у спільній внутрішньогруповій діяльності та в системі зовнішньо-організаційних відносин. Механізм процесу спілкування, продуктом якого є моральна цінність відносин, розкриває соціальна психологія.

Соціальна психологія визначає управлінське спілкування як соціально-психологічну взаємодію суб'єктів, спрямовану на вирішення спільних управлінських завдань. Це складний, багатоплановий процес становлення і розвитку контактів між службовцями, який породжується потребами в спільній діяльності, включає в себе сприйняття і розуміння один одного, обмін інформацією і відносинами та інтерактивну взаємодію – вироблення єдиної стратегії і тактики спільної діяльності. Воно характеризує шлях однієї людини до іншої (і через неї до себе), наслідком якого є встановлення довіри і “взаєморозуміння”. Тому сучасні теорії організаційної поведінки й організаційного розвитку ґрунтуються на закономірностях процесу спілкування, розвиваючи “інтерактивні” комунікації як природну міжособистісну форму взаємодії суб'єктів. Вони дають змогу гуманізувати процеси формального управління організацією, забезпечуючи більш ефективну координацію завдань працівників, обмін інформацією, колективне вирішення практичних проблем і конфліктів за рахунок спільних цінностей і особистісних орієнтацій [8, с. 490–493].

Професійне спілкування державних службовців, як і будь-яке інше, має три основні функції: 1) перцептивну; 2) інформаційно-комунікативну; 3) інтерактивну. У реальному процесі спілкування вони взаємопов'язані і взаємозумовлюють одна одну. Державний службовець виступає в ньому як цілісна особистість у єдності інтелектуальної, емоційно-почуттєвої, вольової та моральної сфер. Виявляючи себе, він прагне сприйняти різнобічні прояви партнера, щоб сформувати його образ і зрозуміти внутрішній світ та поведінку, а також усвідомити себе (свою позицію) через нього, обміняти актуальною інформацією і досвідом, почуттями й переживаннями і досягти взаєморозуміння для вироблення єдиної стратегії і тактики досягнення спільної мети. Тому ефективність професійного спілкування залежить від володіння механізмами взаєморозуміння: ідентифікацією, рефлексією, емпатією. Вони забезпечують моральну сприйнятливість державного службовця, що характеризується вмінням орієнтуватися в сутності людських відносин, миттєво реагувати на партнера, його потреби. Це означає, що спілкування потребує, з одного боку, здатності особистості “чути і відчувати” (людину в іншому), “вдивлятися і бачити” (людину в іншому) і, рефлексуючи, зрозуміти особистість іншого, його ситуацію, потреби й інтереси, його заклик і відреагувати на нього.

Разом з тим моральне спілкування потребує здатності й психологічної готовності державного службовця до відкритості, виявлення власної “прекрасної” особистості (А. Макаренко) – розуму і компетентності, інтересів і прагнень, почуттів і настроїв, бажання і волі до взаємодії. У цьому виявляється здатність до співучасті, яка продукує моральну цінність відносин довіри. У

кожному з аспектів процесу спілкування державний службовець реалізується як моральний суб'єкт: у повідомленні, яке умовно можна назвати *інформаційно-організаційним* аспектом, виявляється ступінь інтелектуальної сприйнятливості та реагування. Він характеризує також здатність суб'єкта висловити власну мету і зрозуміти мету, суть, перебіг мислення партнера та відповідно відреагувати. Інший аспект – *ставлення* – характеризує емоційну чутливість морального суб'єкта. Він виявляє також почуттєву реакцію суб'єкта на предмет взаємодії, на партнера і його мету (визнання її значущості, повагу його гідності, співчуття, співпереживання тощо) і ставлення до самого себе. Ще один елемент – *мотиваційно-стимулювальний* – відображає ступінь морально-вольової активності суб'єкта – вияв власних мотивів, цілей і цінностей і сприймання та розуміння ним мотивів, цілей і цінностей партнера. Він характеризує здатність морального суб'єкта “розшифрувати” заклик партнера до співучасті (до дії, розуміння, самовизначення, прийняття запропонованої позиції, співчуття тощо) і відповідного реагування. Аспект *самопрезентації власного “Я”* вказує на те, що моральне спілкування здійснюється в умовах відкритості партнерів, природності самовияву внутрішнього світу, що забезпечує встановлення довіри і взаєморозуміння.

Ефективність морального спілкування забезпечує “зворотний зв'язок” – сприймання і розуміння поведінкової реакції (вербальних і невербальних сигналів) один одного, здатність до моральної суб'єктності й до відповідного співпричетного реагування в наступному акті процесу спілкування. Зворотний зв'язок у моральному спілкуванні характеризує інший бік відкритості – здатність до “прийняття” у свій внутрішній світ цінностей і смислів іншої особистості та відповідної перебудови власної суб'єктивності.

У професійній діяльності державних службовців, коли вони ототожнюють себе зі своєю службовою функцією, соціальною роллю, відбувається дегуманізація спілкування. Людина-функціонер є “частковою людиною” (Е. Фромм), персоніфікацією окремої функції [10]. Вона добре відома з радянської практики державного управління [9].

Таким чином, моральні відносини – відносини взаєморозуміння, які виникають у процесі спілкування, формуються завдяки готовності до співпричетності, взаємного пізнання і розуміння партнерами один одного “зсередини”, виходячи з особливостей особистості партнера. У такому розумінні моральне спілкування виступає сферою творення справжньої людяності.

Моральні виміри спілкування можна поділити на дві групи: сутнісно-моральні (власне моральні виміри) та етичні норми спілкування як регулятори професійних відносин. До власне моральних вимірів людського спілкування належать толерантність, повага гідності, тактовність, співчуття, любов. Етичними нормами спілкування є моральний обов'язок, рівність, справедливість, відповідальність.

Природно, що нормальне спілкування можливе лише тоді, коли партнери здатні до співіснування в єдиному просторі (фізичному, моральному, інтелектуальному). Толерантність характеризує готовність сприймати “іншого” таким, яким він є: визнавати його право жити, сповідувати ті чи інші

цінності, мислити, відчувати, діяти по-своєму. Моральний сенс толерантності полягає в тому, що вона принципово заперечує насилля (примус) як засіб впливу на свідомість, волю чи почуття іншої людини. Більшість дослідників, починаючи від Дж. Локка (“Листи про толерантність”, 1688 р.) і до наших днів, в основному єдині щодо оцінки призначення цієї чесноти: забезпечити людям можливість жити разом навіть за відсутності високих моральних відносин (поваги, співчуття, любові). Толерантність як чеснота “непримиренних людей” (Е. Соловйов) однаково придатна як для спілкування з метою утворення певної спільноти, так і як ознака культури дистанціювання там, де спілкування неможливе. Моральна цінність толерантності полягає у встановленні межі відносин: поваги до людини, безумовного визнання її гідності, недоторканих прав і свобод.

Разом з тим справжній людський сенс спілкування розкривається тоді, коли партнер постає перед нами як істота-суб’єкт, яку неможливо звести до певної схеми. Так розкриваються люди, коли ми зорієнтовані на них, намагаючись зрозуміти їх “із середини, виходячи з їхніх мотивів і почуттів”. Тому принциповою вимогою для послідовного розвитку толерантності є взаємна відкритість партнерів, яка лише й уможлиблює розуміння один одного.

“Повага” за своєю моральною суттю доповнює толерантність, реалізуючи на практиці (у ставленні, діях) визнання партнерами людської гідності один одного. Вона передбачає визнання іншості іншого, його індивідуальної неповторності як самодостатньої цінності. Засобами практичного втілення “поваги” виступають справедливість, толерантність, довіра, доброзичливість, чуйність, визнання тощо. “Повага” співвідноситься з поняттями “чесноти” й “пошани”. Якщо гідність властива людині як такій, то честь характеризує моральну оцінку й самооцінку чеснот і здобутків її як носія конкретного соціального стану, а пошана відображає визнання особистих чеснот людини.

Принциповою вимогою етики спілкування є моральний обов’язок самоповаги державних службовців. Без самоповаги особистість як моральний суб’єкт не існує. Це той бар’єр, долаючи який кожен утверджує в собі людину; він зумовлює повноцінні моральні відносини у спілкуванні та людські відносини взагалі.

Досконалий тип гуманістичного спілкування (глибинне спілкування – Г. Батищев) характеризується відносинами “любові” (“діяльної любові” – Л. Толстой) [1]. Їх якісну характеристику знаходимо у багатьох філософів. Спільним для них є визнання любові як принципу загальної злагоди й взаємного добротворення, взаємної відповідальності партнерів тощо. Найглибше ця моральна чеснота осмислена у християнському “Гімні про Любов: Любов над усе!”: “Коли я говорю мовами людськими й ангольськими, та любові не маю, – то став я як мідь та дзвінка або бубон гудячий! І коли маю дар пророкувати, і знаю всі таємниці й усе знання, і коли маю всю віру, щоб навіть гори переставляти, та любові не маю, – то я ніщо! І коли я роздам усі маєтки свої, і коли я віддам своє тіло на спалення, та лю-

бови не маю, – то пожитку не матиму жодного! Любов довго терпить, любов милосердствує, не задрить, любов не величається, не підноситься, Не поводить нечемно, не шукає *тільки* свого, не рветься до гніву, не думає лихого, Не радіє з неправди, але тішиться правдою, Усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить! Ніколи любов не перестає!” [4].

Єдність названих моральних чеснот розкриває гуманістичний чинник спілкування (його умови), який полягає в тому, що воно немислиме без взаємної довіри, взаємного визнання партнерами моральної свободи й автономності, унікальності та достоїнств один одного та сприяння один одному в самовдосконаленні й самореалізації.

Не менш важливим аспектом цінності спілкування є його включеність у спільну діяльність партнерів. Як взаємодія і специфічне суб'єкт-суб'єктне відношення, в якому об'єктом діяльності є предмет взаємодії (хоча ним може бути і окрема якість партнера), спілкування має особливий морально-практичний сенс. Його значення виявляється у формуванні групового, колективного суб'єкта діяльності – “спілки”, “спільноти”. Взаєморозуміння, яке досягається в процесі морального спілкування, є породженням спільності почуттів, настроїв, мотивів, поглядів і цінностей, а з узгоджених дій виникає згуртованість і солідарність. Вони характеризують “неформальну організацію”, ціннісно-орієнтаційну єдність і моральний клімат колективу. Таке розуміння спілкування як сфери реалізації людської моральності особливо важливе з точки зору комунікацій у системі управління, що забезпечують, з одного боку, канали руху ділової інформації в колективі, а з іншого – потребу в афіліації. З точки зору формування етики державних службовців міжособистісні комунікації виступають також основним методом досягнення поведінкових змін, який включає психологічні процеси сприйняття, навчання, мотивацію і мову.

Уживання понять “спілкування” і “комунікація” як синонімів з погляду їх морально-етичного змісту потребує деякого уточнення. По-перше, комунікація у вузькому розумінні є процесом суто інформаційного обміну, а спілкування – цілісно-людською взаємодією, в якій передача інформації є лише однією з функцій. По-друге, комунікація як передача інформації в принципі має односпрямований характер і навіть у разі дотримання вимоги здійснення зворотного зв'язку вона не забезпечує суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Суб'єкт-суб'єктна спрямованість спілкування вказує на те, що інформація циркулює між партнерами, забезпечуючи пошук спільної позиції на засадах спільної системи цінностей з метою організації спільної діяльності. По-третє, комунікація має імперсональний характер, вона стосується адресата або адресатів, які перебувають у певній ситуації. Справжнє спілкування відбувається за умови наявності двох (або більше) реальних партнерів, які є неповторними особистостями. Воно здатне об'єднувати їх у єдину спільноту [7]. Саме таке спілкування К. Ясперс називає екзистенціальною комунікацією [11, с. 122–132]. Врахування названих відмінностей при вживанні терміна “професійні комунікації” є вкрай важливим.

Люди́нотворчий (морально́творчий) аспект спілкування покладений в основу дискурсивної етики як принцип “ідеальної комунікативної спільноти”. Як контролююча інстанція він покликаний забезпечити партнерам умови згоди й осмисленості при обговоренні й прийнятті будь-яких моральних рішень. Процедура спілкування у формі “етичного дискурсу”, всі учасники якого рівноправні й вільні від жодного примусу, крім “невимушеного примусу кращого аргументу” (Ю. Габермас), стала визнаним способом обґрунтування норм і рішень у політичному та діловому житті країн західної демократії, Європейського Союзу [3].

Отже, спілкування як міжособистісна взаємодія породжує моральні відносини, які сприяють засвоєнню його учасниками спільних етичних норм і цінностей культури спілкування та поведінки і функціонуванню їх як способу подальших відносин і творення нових. Те, що партнери спілкуються між собою тільки як суб’єкти, справляючи взаємний вплив, сприяє узгодженню їх внутрішніх світів і поведінки, виникненню почуття спільності на засадах ціннісно-орієнтаційної єдності, які регулюють колективну взаємодію і відносини. У цьому полягає глибинна сутність спілкування.

У професійній поведінці державних службовців спілкування функціонує як вид діяльності, як засіб спільної діяльності та як “внутрішнє” спілкування. У першому випадку воно функціонує у формі системи професійної комунікації, яка є найбільш важливою складовою ефективного управління. Як засіб спільної діяльності спілкування виконує функцію морально-етичного фону взаємодії, яке забезпечує взаєморозуміння і створює моральний клімат довіри у спільній діяльності. Внутрішнє спілкування – “Я” – “Я” – полягає в здійсненні самоаналізу, рефлексії. Його важливість зумовлена потребами у формуванні моральної самосвідомості та функціонуванні совісті як механізму морального самоконтролю поведінки. Саме тому етику інколи визначають як рефлексію поведінкової практики з погляду морального критерію [5, с. 12]. Внутрішнє спілкування відіграє також визначальну роль у забезпеченні адекватної самопрезентації державного службовця.

Основні критерії етики професійного спілкування характеризують моральну свідомість і моральність відносин службовця. До них належать:

- знання норм і правил ділового спілкування;
- толерантність як основа морального спілкування;
- самоповага як основа повноцінного спілкування;
- імператив поваги гідності партнера як спосіб утвердження його моральної автономії і цілісного статусу суб’єкта;
- небайдужість як готовність і здатність зосередитися на інтересах і потребах партнера по спільній діяльності;
- відкритість і прозорість як вияв моральної автономії в службовій діяльності;
- співвідповідальність і солідарність у досягненні спільної мети;

– культура морального висловлювання, моральної аргументації та морального дискурсу;

– службовий етикет.

Висновки. Соціально-професійні відносини виступають як один з основних чинників формування моральних якостей державного службовця. Духовний характер моральної діяльності держслужбовця розкривається в її продукті – моральних цінностях, які вона породжує й утверджує (справедливість, чесність, гідність, відповідальність тощо). Такі цінності не мають предметного вираження, проте є загальнолюдським сенсом спільної діяльності та виявляються як неписані правила у відносинах, продуктом яких є “спільність”, “спільнотність” або “людяність”.

Література

1. Батищев Г.С. Особенности культуры глубинного общения / Г.С. Батищев // Вопросы философии. – 1995. – № 3. – С. 109–129.

2. Буюева Л.П. Человек: деятельность и общение / Л.П. Буюева. – М. : Мысль, 1978. – 325 с.

3. Габермас Ю. Мораль і моральність. Чи стосуються гегелівські заперечення Канта також і дискурсивної етики? / Ю. Габермас // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія : підручник / А.М. Єрмоленко. – К., 1999. – С. 325–346.

4. Гімн про Любов: Любов над усе! Перше послання Ап. Павла до Коринтян: 13:1-13 // Новий Завіт. – Мінськ, 1990. – С. 193–194.

5. Государственная служба: теория и организация : курс лекций. – Ростов н/Д. : Феникс, 1998. – 640 с.

6. Етика : навч. посіб. / [Т.Г. Аболіна, В.В. Єфіменко, О.М. Лінчук та ін.]. – К. : Либідь, 1992. – 328 с.

7. Каган М.С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений / М.С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 315 с.

8. Лютенс Ф. Организационное поведение : пер. с англ. / Ф. Лютенс. – 7-е изд. – М. : ИНФРА-М, 1999. – XXVIII. – 692 с.

9. Попков В.Д. Этика советской государственной службы / В.Д. Попков. – М. : Юрид. лит., 1970. – 200 с.

10. Фромм Э. Иметь или Быть? : пер. с англ. / Э. Фромм. – К. : Ника-Центр, 1998. – 400 с.

11. Ясперс К. Комунікація / К. Ясперс // Ситниченко Л.А. Першоджерела комунікативної філософії / Л.А. Ситниченко. – К., 1996. – С. 122–132.

СКІРКО Р.Л.

ДОСЛІДНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

В умовах зростання соціальної напруженості, загострення проблем соціального розширення, ускладнення відносин соціальних груп та міжособистісних стосунків особливо небезпечною є неготовність майбутніх психологів до компетентного вирішення проблем, пов'язаних із соціальною природою людини. Виявлені в ході експерименту недоліки в підготовці майбутніх психологів в умовах вищого навчального закладу вказують на те, що надзвичайно актуальною стає проблема формування соціальної